

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА
ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ ЖАНА
И.АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 13.13.007 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 894.341 (575.2) (043.3)

БЕДЕЛОВА КОСМИРА АЙТМАМАТОВНА

**МЕКТЕПТЕРДЕ ДИДАКТИКАЛЫК ЧЫГАРМАЛАРДЫ
ЖАНРДЫК ӨЗГӨЧӨЛҮГҮНӨ ЖАРАША ОКУТУУНУН
МЕТОДИКАСЫ**

**13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен
методикасы
(кыргыз адабияты)**

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2014

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин кыргыз тилин жана адабиятын окутуу кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: педагогика илимдеринин доктору, профессор
Ишекеев Назаркул Ишекеевич

Расмий оппоненттер: педагогика илимдеринин доктору,
Казак УИАнын корр.-мүчөсү, профессор
Сманов Бактияр Өрисбай уулу

педагогика илимдеринин кандидаты
Каранова Толгонай Нурбаевна

Жетектөөчү мекеме: Жалал-Абад мамлекеттик университетинин
башталгыч билим берүүнүн теориясы жана
методикасы, кыргыз жана дүйнөлүк
элдер адабияты кафедралары.
Дареги: 715600, Жалал-Абад шаары,
Ленин көчөсү-57.

Диссертациялык иш 2014-жылдын 14-мартында саат 15.00дө Кыргыз билим берүү академиясынын жана И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын ыйгаруу боюнча уюштурулган Д 13.13.007 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот.

Дареги: 720040, Бишкек шаары, Эркиндик гүлбагы, 25.

Диссертациялык иш менен Кыргыз билим берүү академиясынын илимий китепканасынан таанышууга болот.

Автореферат 2014-жылдын 14-февралында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, педагогика
илимдеринин кандидаты, доцент

Омурбаева Д.К.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Жалпы коомдун бүгүнкү кыймылы глобалдашуунун таасиринен улам жаңы нукка бурулду, б.а., бир кезде планетадагы өзгөрүүлөр Ала-Тоо аймагына бир нече жылдан кийин таасирин тийгизчү болсо, азыр эми андай таасир өтө ыкчамдык менен ар бир үйгө жетүүдө. Мындай тездетилген кыймыл өз көзегинде адамдардын аң-сезимине, коомдун руханий дүйнөсүнө катуу таасир этип, кыргыз жаштары батыштан келип жаткан «массалык маданияттын» да, глобалдашуунун да оң-терс жактарынын агымына кабылып отурат.

Ушундай шартта дүйнөнүн көпчүлүк өлкөлөрүнүн билим берүү системалары концепцияларын, стандарттарын, программаларын улуттук негизге таянып кайрадан иштеп чыгууда. «Массалык маданияттын» чабуулунан сактануу үчүн ар бир улуттун тили, тарыхый акыл-эси, фольклору, салт-санаасы, менталитети «жардамга чакырылган».

Ушул багытта жалпы билим берүүчү мектептерде, лицейлерде, гимназияларда, предметтерди тереңдетип окутуучу класстарда билим берүүнү гумандаштырууга жана улуттук нарктарга, тарыхый башаттарга кайрылууга өзгөчө маани берилүүдө. Соңку жылдардагы кыргыз адабиятынан билим берүүнүн мамлекеттик стандарттары, окуу программалары элдик фольклордук чыгармаларга дагы тереңирээк кайрылып, бир катар материалдар жаныдан окутууга сунуш кылынды жана алардын ичинен дидактикалык жанрдагы адабий көркөм дөөлөттөргө да өзгөчө орун берилди.

Дидактикалык чыгармалар, биринчиден, элдик мурастар катары маанилүү болсо, экинчиден, андай көркөм асылдуулуктар таалим-тарбиялык насааттарды түздөн түз айткандыгы менен баалуу. Демек, андай чыгармаларда элдин кылымдардан бери келе жаткан элдик педагогикалык ойлору эң соңку учурдун өзгөчөлүктөрүнө ылайык ишке ашырылган. Ал эми бүгүнкү ыймандык кризис доорунда, маданияттардын «согушу» учурунда мындай элдик таалим-тарбиялык салттар ачык-айрым көрүнгөн чыгармалар ал мурастарды окуп-үйрөнүүчүлөрдү оң жолго баштоо, ата-бабалардын тарбиялык салттарына көңүл буруу милдетин алдыга коёт.

Дидактикалык чыгармаларды жанрдык спецификасына ылайык мектептерде окутуунун проблемалары атайын иштелип чыкпагандыгы, бирдиктүү негизи түзүлүп, ырааттуулукка салынбагандыгы жана педагогикалык процессте эксперименттен өткөрүлбөгөндүгү бул теманын проблемалуулугун шарттайт.

Ал эми биздин изилдөөбүздө илимдин соңку жетишкендиктерине жана мектеп практикасына таянуу менен эң алгачкы ирет кыргыз адабияты программасындагы дидактикалык чыгармаларды үйрөтүүнүн

илимий-методикалык негиздери өз алдынча, атайын иштелип чыгат жана ал проблема системалаштырылат, эксперимент аркылуу теориялык ой корутундулар сынактан өткөрүлөт.

Кыргыз адабиятын окутуу методикасы орус адабиятын окутуу илиминин көрүнүктүү өкүлдөрүнүн (В.И.Водовозов, Ф.И.Буслаев, В.П.Острогорский, В.Я.Стоюнин, М.А.Рыбникова, В.В.Голубков, Н.И.Кудряшев, В.А.Никольский, Т.Ф.Курдюмова, А.А.Липаев, В.Г.Маранцман, Н.Л.Молдавская, Г.И.Беленький, Л.С.Айзерман, З.Я.Рез ж.б. казак окумуштуулары (Т.Жумажанова, Б.Сманов, К.Сариева) теориялык ой корутундуларын негиз кылып алып, ошондон улам өзүнчө илим катары жаралып, калыптанды.

Дидактикалык чыгармалардын адабият таануу илиминдеги теориялык негиздери адабиятчылар (Б.Керимжанова, К.Карасаев, С.Байхожоев, Ж.Төлөев, Р.Кыдырбаева, К.Асаналиев, М.Борбугулов, К.Артыкбаев, Т.Танаев, А.Акматалиев, Р.Сарыпбеков, К.Исаков ж.б.) тарабынан аныкталып, аларды окутуунун маселелери айрым окумуштуулардын эмгектеринде (К.Иманалиев, Б.Алымов, Н.Шнейдман, Н.Кангелдиев ж.б.) каралган, ошондой эле кээ бир диссертацияларда жана методикалык колдонмолордо, мисалы, «Манас» эпосу (Б.Оторбаев, Д.Саалиева), фольклордук чыгармалар (Т.Молдогазиев, С.Рысбаев), эл акындарынын чыгармачылыгы (А.Турдугулов, А.Калдыбаева), Б.Алыкуловдун (Г.Галиева), Т.Сатылгановдун өмүрү жана чыгармалары (З.Усубалиев), лирикалык чыгармалар (С.Момуналиев) ж.б. окутуу боюнча изилдөө учурунда айрым бир дидактикалык мүнөздөгү чыгармаларды окутуу боюнча ойлор айтылып, методикалык сунуштар берилген.

Дидактикалык чыгармаларды мектепте окутуунун илимий-методикалык негиздерин иштеп чыгуунун зарылдыгынан улам биз дидактикалык чыгармаларды үйрөтүү аркылуу окуучулардын адабий-эстетикалык билимин көтөрүүнүн, адептик тарбиясын калыптандыруунун технологияларын атайын максатта изилдедик.

Демек, биздин изилдөөбүздүн актуалдуулугу: *биринчиден*, коомдук турмуштагы ар түрдүү маданияттардын таасирине кабылган жаштарды тарбиялоо, аларга билим берүү проблемаларын кыргыз адабияты сабагындагы дидактикалык чыгармалар аркылуу ишке ашыруунун жолун көрсөтүүнүн учурдагы өтө зарылдыгы менен байланыштуу болду; *экинчиден*, кыргыз адабияты окуу программасына эгемендүүлүк жылдарында киргизилген дидактикалык чыгармаларды окутуунун илимий-методикалык негиздерин жанрдык өзгөчөлүгүнө жараша үйрөтүүнү өз алдынча иштеп чыгуу муктаждыгы бышып жетилгендигинен улам алдыга коюлду; *үчүнчүдөн*, соңку учурда мектеп таануу, адабият таануу, педагогика, психология, кыргыз адабиятын окутуу методикасы илимдери бир катар жаңыланууларды башынан өткөрүп,

жаңы илимий-теориялык концепцияларды иштеп чыкты, мектеп практикасы ар тараптуу жаңычыл мугалимдердин тажрыйбаларын турмушка ашырды, демек, бул өзгөрүүлөр да теманы жаңыча аспектиден кароону шарттады.

Мына ушундай жагдайлар биздин диссертациябыздын темасынын учурдагы актуалдуулугун аныктады.

Диссертациянын темасынын илимий мекемелердин жүргүзгөн илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы:

Диссертациялык эмгек Ош мамлекеттик университетинин кыргыз тилин жана адабиятын окутуунун методикасы кафедрасынын негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышта аткарылды.

Изилдөөнүн максаты:

Адабияттык окуу курсунда (V-VII класстарда) окутулуучу дидактикалык жанрдагы чыгармалардын максатын, мазмунун аныктоо, аларды үйрөтүүнүн методикалык системасын илимий-теориялык негизде иштеп чыгуу жана аны эксперимент жолу менен текшерүү.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Мектеп практикасында дидактикалык чыгармаларды окутуунун тарыхый эволюциясын, учурдагы абалын, проблемаларын, келечегин аныктоо.

2. Дидактикалык чыгармаларды үйрөтүү багытындагы методологиялык негиздерди, педагогикалык, адабият таануу багытындагы эмгектерди талдоо, мектеп мугалимдеринин тажрыйбасын топтоо, жыйынтыктоо, дидактикалык чыгармалардын азыркы жаштарга билим жана тарбия берүүчүлүк мүмкүнчүлүктөрүн анализдөө.

3. Дидактикалык чыгармаларды орто мектептин V-VII класстарында окутуунун оптималдуу ыкмаларын жана жолдорун аныктоо, дидактикалык чыгармаларды үйрөтүүнүн заманбап технологияларын иштеп чыгуу жана аларды практикага сунуштоо.

4. Иштелип чыккан теориялык-практикалык ой корутундуларды педагогикалык эксперимент жолу менен сынактан өткөрүү, алардын жыйынтыктарын талдоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык баалуулугу:

Адабияттык окуу курсунда окутулуп жаткан дидактикалык чыгармаларды үйрөтүүнүн методикалык системасы методологиялык жактан эн алгачкы жолу негизделгендиги; дидактикалык чыгармаларды окутуунун тарыхый эволюциясы, учурдагы абалы, өзгөчөлүктөрү алгачкы жолу илимий багытта ырааттуу талдоого алынгандыгы; дидактикалык чыгармаларды окутуунун майнаптуу методдору, жолдору жана каражаттары аныкталгандыгы; алар практикада эксперименталдык текшерүүдөн өткөрүлгөндүгү.

Изилдөөнүн практикалык мааниси:

Илимий ишибиздеги методикалык сунуштар окуу программаларын, окуу китептерин, методикалык колдонмолорду өркүндөтүүгө, мугалимдердин бул темалар боюнча сабактарынын натыйжалуулугун жогорулатууга, жогорку окуу жайларынын студенттеринин илимий-чыгармачылык иштеринин сапатын көтөрүүгө жардам берет.

Коргоого коюлуучу негизги жоболору:

- азыркы учурда дидактикалык чыгармаларды орто мектептерде окуп үйрөнүүнүн методологиясы жана принциптери, мыйзам-ченемдүүлүктөрү, методдору адабий билим берүүнүн негиздерин түзөт;

- окуп үйрөнүлүүчү дидактикалык чыгармаларды алардын жанрдык спецификасына, сабактын максатына, окуучулардын курактык-психологиялык өзгөчөлүгүнө, чыгарманын көркөм-эстетикалык баалуулугуна ылайык анализдөөнүн мазмундарын, формаларын, жолдорун жана каражаттарын майнаптуу пайдалануу окутуунун сапатын жаңы баскычка көтөрөт;

- мектепте дидактикалык чыгармаларды үйрөтүү процессинде ал материалдардын окуу программаларындагы, окуу китептериндеги, методикалык куралдардагы берилиши менен мугалимдин тааныш болушу окуп үйрөнүүлүчү чыгармаларды талдоону мындан ары өркүндөтүүнүн жолдорун жана ыкмаларын жогорулатууга жардам берет;

- дидактикалык чыгармаларды окутууда окуу материалдарынын мазмунун азыркы турмуш менен байланыштыруу менен бирге сабакты этнопедагогизациялоо окуучулардын адабий билим жана элдик нукта тарбия алышы үчүн кеңири мүмкүнчүлүктөрдү ачат.

Изденүүчүнүн жеке салымы:

Дидактикалык чыгармаларды окутуунун абалы, келечеги, аларды окутуунун илимий-методикалык негиздери, педагогикалык эксперименттик иштер, жыйынтыктар, сунуштар изденүүчү тарабынан жекече аткарылды.

Илимий изилдөөнүн натыйжаларын тастыктоо (апробациялоо):

Диссертациялык тема боюнча илимий-практикалык жыйындарда баяндамалар жасалган, илимий-методикалык макалалар жазылган жана иш ОшМУда, НМУда, КБББАда талкууланган.

Изилдөөнүн эксперименталдык базасы:

Ош областынын Кара-Кулжа районундагы Түшүнүк, Кеңеш, Таштан Суранбаев атындагы орто мектеби, Өзгөн районундагы Үсөн уулу Жаныш атындагы орто мектеби, Ош шаарындагы Алишер Навои атындагы орто мектеби.

Эксперимент үч этапта жүргүзүлдү.

Биринчи этапта (2001-2004-ж.) – *даярдоо мезгили (калынтан-дыруучу этап)*. Мында ОшМУда окутуучу болуп иштөө менен дидактикалык чыгармаларды талдоо, кабыл алуу, аларды окуучуларга жеткирүү боюнча жалпы абал, проблемалар үйрөнүлдү, мугалимдердин сабактарына катышып, алардын тажрыйбалары жыйынтыкталды, окуучулардын адабий билиминин картинасы түзүлдү, тема аныкталды, ага алгачкы маалыматтар топтоло баштады.

Экинчи этапта (2005-2009-ж.) – *изилдөөнүн изденүүчү мезгили*. Эксперименталдык мектептерде атайын максаттуу түрдө илимий изилдөө жүргүзүү үчүн экспериментаторлорго суроо-тапшырмалар таратылды, алардын эң алгачкы натыйжалары талдоодон өткөрүлдү. Бул мезгилде тема боюнча жалпы проблемалардын, ишке кедерги болуп жаткан көрүнүштөрдүн ар кандай себептери үйрөнүлдү. Биз сунуш кылган методикалык ыкмалар менен үйрөнүүнүн натыйжалуулугу практикада текшерилди.

Үчүнчү этапта (2010-2013-ж.) – *изилдөөнүн өнүктүрүүчү мезгили*. Мурда кабыл алынган теориялык ой корутундулардын ылайыктуулугуна акыр аягына чейин ынануу үчүн эксперименттик изилдөөлөрдү кайрадан текшерүүдөн өткөрүп, айрым күдүктөнгөн учурларды тактадык, алымча-кошумчалар киргизип, жалпы жыйынтык чыгардык. Изилдөөнүн жыйынтыктары диссертация түрүндө жазылып, эмгек катары даярдалды.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы:

Илимий иштин негизги материалдары жана анын негизги жоболору илимий-практикалык конференцияларда, кафедранын жыйындарында талкууланды. Диссертациянын негизги мазмуну 1 методикалык колдонмодо, 9 макалада чагылдырылган. Ошондой эле автордун көп жылдык илимий-педагогикалык тажрыйбасы жалпылаштырылган.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү: Эмгектин жалпы көлөмү – 174, пайдаланылган адабияттардын тизмеси – 237, таблицалар – 15, сүрөттөр – 2. Үч глава, 6 параграф.

Киришүүдө теманын актуалдуулугу, изилдөөнүн максаты, милдеттери, гипотезасы аныкталды, илимий жаңылыгы менен практикалык мааниси, коргоого алып чыгуучу негизги жоболору, иштин натыйжаларынын апробациясы чагылдырылды.

Биринчи глава «Адабияттык окуу курсунда дидактикалык чыгармаларды окутуунун теориялык-методологиялык негиздери» деп аталып, анда дидактикалык чыгармаларды жанрдык өзгөчөлүктөрүнө карата окутуунун азыркы абалы, проблемалары тууралуу айтылды. Ошондой эле бул главада дидактикалык чыгармалардын мектеп окуу программаларынан, окуу китептеринен орун алышынын тарыхый динамикасы, азыркы абалы анализденди, мектепте адабиятты окутуу

процессиндеги дидактикалык жанрдагы чыгармалардын орду жана ролу, илимий изилдөөнүн методологиялык негиздери белгиленди.

Экинчи глава «Дидактикалык чыгармаларды окутуунун методдору жана ыкмалары» деп аталат жана анда адабияттык окуу курсунда дидактикалык чыгармалардын ичинен макал-ылакаптарды, табышмактарды окутуунун жолдору жана ыкмалары сунуш кылынып, дидактикалык чыгармаларды үйрөтүүгө коюлган талаптар жана методикалык каражаттар көрсөтүлөт.

Үчүнчү глава «Мектепте дидактикалык чыгармаларды окутуунун технологиялары жана эксперименттин жыйынтыктары» деп аталуу аркылуу анда санат-насыят ырларын жана тамсилдерди мектепте үйрөнүүнүн интерактивдүү технологиялары сунушталган. Педагогикалык эксперименттин жүрүшү жана жыйынтыктары да ушул главада чагылдырылат.

Жалпы жыйынтыкта изилдөөнүн мазмуну боюнча негизги корутундулар жана сунуштар берилди.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

«Адабияттык окуу курсунда дидактикалык чыгармаларды окутуунун теориялык-методологиялык негиздери» деп аталган I-главада төмөндөгүдөй маселелер каралды. Адабият таануу илими «дидактикалык чыгармалар», же «дидактикалык адабият» деп атайын бөлгөн көркөм материалдардын бир тобу байыртадан, сөз өнөрү пайда болгон күндөн эле жаралып, элге тарап, калктын руханий маданиятынын бир бөлүгүн түзүп, жаштарды тарбиялоо функциясын аткарып келе жатат. Дидактикалык чыгармалар тууралуу адабият таануу илиминдеги теориялык аныктамалар менен таанышып көрүү анын табиятын туура андап түшүнүүгө, методологиясын өздөштүрүүгө жардам берет: «Дидактикалык адабият (гр. – үйрөтүүчү, насааттоочу) – акыл-насаат берүүчү, таалим-тарбия үйрөтүүчү, курч сөздүү, көлөмү чакан чыгармалар. Адабият, искусство жалпысынан таалим-тарбия берсе, дидактикалык чыгармаларда ошол насаат, тарбияга үйрөтүү түздөн түз көрүнөт. Санат-насыят ырлары, табышмактар, үлгү ырлары, терме ырлар, макалдар, ылакаптар сыяктуу жанрларда дидактикалык адабият кыргыз элинде кылымдар бою тарбиялык кызмат аткарып келди»¹.

Дидактикалык чыгармаларда таалим-тарбия ачык байкалат, алар балдар жана жаштар үчүн атайын тарбиялоо максатында чыгарылат, буга карап мектеп программаларында дидактикалык чыгармаларга олуттуу маани беришет.

¹ Кыргыз адабияты: терминдердин түшүндүрмө сөздүгү [Текст] Түз. Шериев Ж., Муратов А. – Б.: 1994. – 29-б.

Мындагы белгилөөчү нерсе: дидактикалык адабият ар кандай жанрларда учурай бериши; айрыкча акындар поэзиясында интенсивдүү өнүккөндүгү; акыл, насаат, таалим берүү, тарбиялоо маанисиндеги чыгармаларды текши камтышы; кандайдыр бир жанрдык чек арасы жок сыяктуу болуп сезилиши; акыл үйрөтүү, мораль айтуу мотивинин болушу; терме, санат ырларынан баштап, эпикалык чыгармаларга чейин, акындар поэзиясынан тартып, профессионалдык жазма адабияттын үлгүлөрүнө чейин дидактикалык маани-мазмунда болушу толук ыктымал экендиги; чыгарма ал пайда болгон конкреттүү тарыхый-коомдук чөйрөгө байланыштуу каралышы керектиги; курулай акыл-насаатчыл декларацияга өтүп кетүү мүмкүндүгү.

Адабиятчылар белгилеген ушундай өзгөчөлүктөр мектеп практикасында талдоодон өткөрүлүп, дидактикалык чыгармалардын ошол тараптары өзгөчө ачылышы зарыл экендиги диссертацияда белгиленди.

Биз кыргыз адабияты сабактарын окутууда предметтин кызыктуулугун, ар тараптуулугун арттырууда, улуттук мурастар менен кеңири тааныштырууда дидактикалык жанрдагы чыгармалардын ролу чоң экендигин айтуу менен башка улуттарга караганда кыргыз элдик фольклору дидактикалык чыгармалардын жанрларына (макалдар, ылакаптар, санат, терме, насаат, үлгү ырлары, жаңышмачтар, тамсилдер, табышмактар) өтө бай келип, аларда элдик педагогикалык салттар, улуттук психология, кыргыздык менталитет, көчмөндүк дух терең сиңдирилген жана булар азыркы окуучулардын адептик тарбия алышына, эстетикалык табитинин жогорулашына өз жардамын тийгизерин белгиледик. Аны үчүн окутуу процессинде төмөнкүдөй нерселерди эске алуунун зарылдыгын көрсөтүүгө аракет жасадык:

- окуу программасындагы сунуш кылынган дидактикалык чыгармалар боюнча материалдар канчалык бай, канчалык ар тараптуу болсо, алардын маани-мазмуну, тарбиялык таасири ошончолук балдарга жугумдуу болот;

- дидактикалык чыгармалар окуучулардын курактык өзгөчөлүгүнө ылайык келип, алардын психологиясына, кызыгууларына дал келгенде гана өзүнүн натыйжасын көрсөтөт;

- дидактикалык чыгармалар алардын ар биринин жанрдык, тектик, түрдүк белгилерине карап дифференциялап окутуу процессин ишке ашырганда гана биз күткөн жыйынтыктарды берет;

- биз изилдөөгө алган темадагы чыгармаларды мектепте үйрөтүүдө мугалим бул процесстин тарыхый жолун, кыргыз адабиятын окутуу методикасындагы эволюциясын жана азыркы окуу программаларындагы, окуу китептериндеги берилишин билүүсү, алардын ийгилик-кемчилдиктерин анализдөөсү керек;

- дидактикалык чыгармаларды окутуу үчүн алардын теориялык маселелерин терең талдап, ажыратуу жана ошол багыттагы адабият таануу мүнөзүндөгү эмгектер менен тааныш болушу зарыл;

- аталган жанрлардагы чыгармаларды окутуунун майнабы мына ушул багыттагы мугалимдердин алдыңкы тажрыйбаларын эске алууну, алардын табылгаларын сабактарда колдонууну жана ата мекендик, жалпы дүйнөлүк окутуу технологияларын билүүнү талап кылат;

- дидактикалык чыгармаларды үйрөнүү мугалим менен окуучунун ишмердүүлүгүн өзгөчө диалог формасына алып келип, ал чыгармалардагы элдик педагогикалык ойлорду «сууруп чыгууну» күтөт;

- биз изилдөөгө алган тематикадагы чыгармалар окуучулардын ой жүгүртүүсүн элдин байыркы моралдык-нравалык түшүнүктөрү менен салыштырууга жана азыркы этикалык жүрүш-туруш эрежелерин мурдагылар менен ассоциациялоого мүмкүндүк жаратат.

Бул глава мектеп практикасында дидактикалык жанрдагы чыгармаларды окутуунун жалпы теориялык маселелерине, анын ичинде мындай чыгармаларды үйрөтүүнүн спецификалык каражаттарын табууга жана аларды практик мугалимдерге сунуштоого арналды. Ушул эле главада дидактикалык чыгармалардын окуу программаларынан, окуу китептеринен орун алыш тарыхы, андай чыгармаларды окутуу боюнча жазылган эмгектердин обзору берилет.

«**Дидактикалык чыгармаларды окутуунун методдору жана ыкмалары**» деп аталган 2-глава мурдагы главадагы теориялык ой корутундуларды практика жүзүндө ишке ашырууга багытталды, б.а. дидактикалык чыгармаларды жалпы билим берүүчү мектептердин кыргыз адабияты предметинде үйрөтүүнүн методикасы сунуш кылынды. Ал сунуштарды практик-мугалимдерге тартуулоодон мурда адабият теоретиктеринин, методист-окумуштуулардын, окуу китептеринин авторлорунун, мугалимдердин илимий изилдөөлөрү, тажрыйбалары жыйынтыкталды, ал жыйналган материалдар илимий-практикалык анализден өткөрүлдү, жалпыланып иштелип чыгып экспериментатор мугалимдерге тартууланды.

2-главада негизинен дидактикалык чыгармалардын ичинен эң кеңири тараган жанрлар болгон макал-ылакаптарды жана табышмактарды окутууга көбүрөөк көңүл бурулду. Мындай жанрдагы чыгармаларды окутууда биз төмөнкүдөй ыкмалардын жана жолдордун натыйжалуу экендигин көрсөттүк: чыгарманы көркөм окуу; окулуп жаткан чыгарманы эгер элдик чыгарма болбой, жазуучулар жазган чыгарма болсо ошол автордун өмүр баяны менен байланыштыруу; дидактикалык чыгарманы коомдук-тарыхый шарт, доор менен байланышта талдоо; дидактикалык чыгармалардын жанрларын (санат-насыят ырлары;

жаңылмач; табышмак; калп; макал; ылакап; тамсил) эске алуу менен окутуу, аларды үйрөнүү процессинде адабият теориясынын материалдарын пайдалануу; тексттин мазмунун сүйлөп берүү; тексттеги образдарды аныктоо; сөздүк жумуштарды жүргүзүү (фразеологиялык айкаштарды, синонимдерди, антонимдерди, омонимдерди, диалектилик сөздөрдү табуу ж.б.); көркөм текстти иллюстрациялоо; окулган тексттин негизинде өзүнчө текст жаратуу (дил баян, оозеки ангеме, эссе ж.б.); керектүү үзүндүлөрдү жатка айтуу; дидактикалык чыгармаларда айтылган ойлорду, афоризмдерди турмушта колдоно билүү компетенттүүлүгүнө жетишүү; дидактикалык чыгармалардагы таалим-тарбия насааттарын өз жашоосунда пайдалана алуу жана башкаларга берүү.

Дидактикада биз сунуш кылган окутуунун ыкмалары жана жолдору, биринчиден, жалпы педагогиканын салттарынан чыкты; экинчиден, аларда азыркы учурга чейинки топтолгон тажрыйбалар эске алынды; үчүнчүдөн, биз өзүбүз практикада колдонуп көргөн методика сунушталды; төртүнчүдөн, биз мугалимдерге сунуш кылган материалдар педагогикалык эксперименттен өткөрүлдү, алардын оң жана терс жактары анализденип, натыйжалуу жактары жалпыга жарыяланды.

Бул главада макал-ылакаптарды окутуунун 21 ыкмасы жана жолу сунуш кылынып, алардын жүрүшү баяндалды, айрым мугалимдердин (Ж.Исмаилова, Б.Исаков), методисттердин (А.Муратов, С.Рысбаев) эмгектери үйрөнүлдү жана иште чагылдырылды. Сунуш иретинде макал-ылакаптар боюнча бир сабактын, табышмактар боюнча интерактивдүү формаларды колдонгон интеграциялык сабактын жүрүшү көрсөтүлдү.

Диссертациянын 3-главасы **«Мектепте дидактикалык чыгармаларды окутуунун технологиялары жана эксперименттин жыйынтыктары»** деп аталат. Бул главанын I-параграфында санат-насыят ырларын жана тамсил жанрындагы чыгармаларды окутуунун технологияларын үйрөндүк жана жаңы сунуштарды иштеп чыктык. Санат-насыят ырларын окутууда аларда баланын өмүр-жашоосунда үлгү болуучу педагогикалык ойлор түздөн түз айтылары, айрым саптарды бөлүп алып, аларды жаттап, ылайыгы келе калганда айтып жүрүүгө ыңгайлуу экендиги, мындай чыгармаларды сюжет, окуя болбостугу, лирикалык мүнөздө болорлугу, адам жашоосундагы карама-каршы моменттер: оң жана терс, жакшы жана жаман, пакизалык жана куниктик, адалдык жана арамдык, сулуулук жана ырайы сууктук, актык жана каралык айтылып, алардын кайсынысы адам жашоосу үчүн баалуу экендиги белгиленет. Ошондой эле мындай чыгармаларды окутуудагы мугалим менен окуучунун ишмердүүлүгү төмөнкүдөй багыттарга бурулат: санат-насыяттарда элдин кылымдар бою топтолуп келген, уюган моралдык, этикалык-адептик түшүнүктөрү менен философиялык,

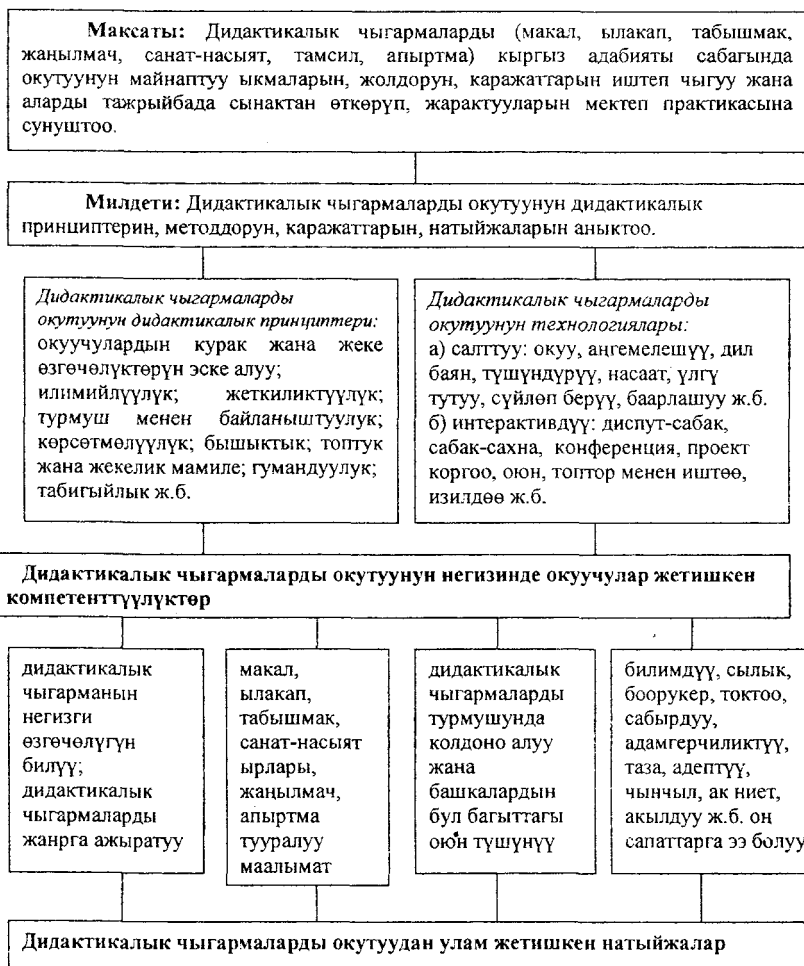
эстетикалык ойлорунун айкалышы чагылдырылгандыгы; андай чыгармаларды турмуштук жана ырчылык тажрыйбасы мол, нарктуу, салттуу, төкмөчүлүк өнөрдө бышкан, сөз байлыгы жана ой жүгүртүүсү кенен, элдик педагогиканы жакшы билген таланттуу, нускалуу ырчылар гана чыгарып келгендиги; мындай нускалуу ырларда жалпы Чыгыш поэзиясына мүнөздүү салыштыруулардын, параллелизмдин, аллитерация, анафора, антитеза кубулуштарынын, редифтин көп учурашы; санат-насыят жанрынын тексттеринде макал-ылакаптардын, элдик афоризмдердин кенири колдонулушу; мындай чыгармалардын көлөмдүү дастандардын ички курамында да кездеше бериши; санат-насыят ырларынын авторлору белгисиз калышы, элдик болуп кетиши; айрым нускалуу, курч саптардын ар түрдүү акындарга таандык болуп айтыла бериши ж.б.

Ушул эле бөлүктө тамсилдерди окутууда биз Тоголок Молдонун «Эшек менен Булбул» тамсилин үйрөтүү учурунда И.А.Крыловдун ушундай эле наамдагы тамсили менен салыштырып окутуу ыкмасын сунуш кылдык. Методист К.Исаковдун орто мектептин программасына сунушталып келе жаткан 5-класста өтүлүүчү Ж.Бөкөнбаевдин «Жылан менен Бака» тамсили боюнча сабактын максатын, милдеттерин, окуучулар ээ болуучу компетентүүлүктөрдү аныктоосу, классты эки топко: «жыландар» жана «бакалар» тобуна бөлүп өткөн сабагынын жүрүшүн, андагы топтордун чыгарманын негизинде сүрөт тартуусун, ар бир топтон бирден чыгып презентация өткөрүүсүн баяндадык жана ал методиканы биз да эксперименталдык класстарды сынактан өткөрдүк.

Ушул главада дидактикалык чыгармаларды окутуунун компоненттерин жана моделин иштеп чыктык. Максат-милдетибизге жетүү үчүн каражаттарыбыз макалдар, ылакаптар, табышмактар, тамсилдер, апыртмалар, жаңылмачтар, санат-насыят ырлары болду, биз аны V – VII класстардагы адабият сабагы жана сабактан тышкаркы иштер аркылуу ишке ашырдык, алар форма катары кызмат кылды. Натыйжага жетишүү үчүн салттуу жана инновациялык методдорду (лекция, көркөм окуу, талкуу, жаттоо, оюн технологиялары, аңгеме жүргүзүү, сөздүк жумуштары, ролдоштуруу ж.б.) колдондук. Биз жетишкен натыйжага ылайык эксперименталдык класстагы окуучулар турмушунда дидактикалык чыгармалардын орду менен жана көп пайдаланууга, андай чыгармалардын мазмунун туура аңдап билүүгө жетишти, адептик сапаттарынын бир кыйла жогорулагандыгы байкалды. Алар төмөнкү сүрөттөрдө берилди.

Таблица 3.1.3. – Дидактикалык чыгармаларды окутуунун компоненттери

максат	V-VII класстарда окутулуучу дидактикалык жанрдагы чыгармалардын мазмунун, максатын аныктоо, аларды үйрөтүүнүн методикалык системасын илимий-теориялык негизде иштеп чыгуу жана аны эксперимент жолу менен текшерүү.
милдет	1. Дидактикалык чыгармаларды окутуунун тарыхын, азыркы абалын, проблемаларын, өзгөчөлүктөрүн аныктоо. 2. Дидактикалык чыгармаларды үйрөтүү багытындагы педагогикалык, психологиялык, адабият таануу тармагындагы эмгектерди талдоо, мугалимдеринин тажрыйбасын жыйынтыктоо. 3. Дидактикалык чыгармаларды орто мектептин V-VII класстарында окутуунун оптималдуу ыкмаларын, жолдорун аныктоо, аларды үйрөтүүнүн заманбап технологияларын иштеп чыгуу жана аларды практикага сунуштоо. 4. Иштелип чыккан теориялык-практикалык ой корутундуларды педагогикалык эксперимент жолу менен сынактан өткөрүү
каражат	Макалдар, ылакалтар, табышмактар, тамсилдер, апыртмалар, жаңылмачтар, санат-насыят ырлары
формалар	Адабият сабагы жана сабактан тышкаркы иштер
методдор	Лекция, көркөм окуу, талкуу, жаттоо, оюн технологиялары, ангеме жүргүзүү, сөздүк жумуштары, ролдоштуруу ж.б.
натыйжа	1. Окуучулардын кебинде дидактикалык чыгармалардын орду менен жана көп пайдаланып калышы. 2. Дидактикалык чыгармалардын мазмунун туура түшүнүүгө жетишүүлөрү. 3. Адептик сапаттарынын бир кыйла жогорулашы
жыйынтыгын текшерүүнүн чен-өлчөмү	1. Окуучулардын оозеки кебин талдоо. 2. Окуучулардын жазма иштерин талдоо. 3. Окуучулардын көз карашындагы «адеп», «ыйман», «адеп-ахлак» түшүнүктөрүн аныктоо. 4. Айрым адамдарды адебине карай баа берүү. 5. Окуучулардын дидактикалык чыгармаларды туура чечмелей билүүсүн байкоо. 6. Текст тапшырмалары аркылуу окуучулардын дидактикалык чыгармалар боюнча билимин текшерүү ж.б.

Сүрөт 3.1.1 Элдик дидактикалык чыгармалардын негизинде окуучулардын адептик сапаттарын калыптандыруунун модели

Бул моделди ишке ашыруунун жолдору:

Адабият таануу багытында:

- дидактикалык чыгармалардын спецификасын терең билүү;

• фольклордогу дидактикалык чыгармалар менен жазма адабияттагы дидактикалык чыгармалардын айырмаларын ажырата алуу, алардын окшош жактарын белгилөө;

• дидактикалык жанрдагы чыгармалардын: макалдардын, ылакаптардын, санат-насыят ырларынын, табышмактардын, жаңылмачтардын, апыртмалардын, тамсилдердин ар биринин жеке белгилерин жана жалпылыктарын ажырата алуу;

• дидактикалык чыгармалар боюнча адабият таануу багытындагы эмгектерди үйрөнүү;

• дидактикалык чыгармалардын тексттери менен тааныш болуу, тексттердин үзүндүлөрүн жатка билүү.

Педагогикалык-дидактикалык багытта:

• мугалимдин чыгармачылык изденүүсү;

• дидактикалык чыгармаларды жанрдык белгилерине карай окутуунун өзгөчөлүктөрүн билиши;

• адабий материалдарды турмуш менен байланыштыра алышы;

• окуучулардын оозеки кеби менен жазма кебин айкалыштырып иш жүргүзүүсү;

• методикалык ыкмаларынын көп түрдүүлүгү жана байлыгы;

• сабактарында башка илимий-билимдер менен интеграциялоосу ж.б.

Мына ушул талаптарды колдонуу гана азыркы окутуу процессинде дидактикалык чыгармаларды өздөштүрүүгө педагогикалык шарттарды жаратарын биздин изилдөөлөр тастыктады.

Педагогикалык эксперименттерибиз үч этапта жүргүзүлүп, анда негизинен төмөнкүдөй максат-милдеттерди койдук:

1. Дидактикалык чыгармаларды башка чыгармалардан айырмалай алуу боюнча Ош областынын жана Ош шаарынын мектептериндеги жалпы абалды аныктоо менен республикадагы кээ бир мектептерде мурда жүргүзүлгөн эксперименттер менен салыштырып көрүү.

2. Эксперименталдык базаларды жана экспериментатор мугалимдерди тандоо, алардын жалпы сабактарына катышып көрүү.

3. Эксперимент жүргүзүү үчүн мугалимдерди жана класстарды, темаларды, материалдарды аныктоо.

4. Эксперимент жүргүзүү үчүн тапшырмаларды даярдоо жана аларды экспериментатор мугалимдер менен кеңешүү.

5. Эксперименттин жыйынтыгын иштеп чыгуу, айрым учурларын кайра тактоо.

Биздин эксперименттин башталышынын алдында аныктап алуучу нерсе дидактикалык чыгармаларды натыйжалуу өздөштүрүү үчүн мугалимдер окуучулардан кандай компетенттүүлүктөрдү алдыңкы орунга чыгарарын билүү болду. Натыйжасы төмөндө берилет.

Таблица 3.2.2. – Мугалимдердин пикири боюнча дидактикалык чыгармаларды туура түшүнүү жана талдоо үчүн аларга керек болгон компетенттүүлүктөр (% менен)

Турмушту жакшы билүү жана аларды чыгармаларды талдоо учурунда пайдалана алуусу	32
Улуу кишилер менен көп баарлашуу	21
Көркөм чыгармаларды тынымсыз окуусу	17
Мугалимдин жардамына ар дайым таянуу	9
Дидактикалык чыгармаларды өз кебинде кеңири пайдалануу	7
Дидактикалык чыгармаларды конспектилөө	7
Дидактикалык чыгармаларды жаттоо	4
Газета-журналдарды ар дайым окуп туруу	2
Азыркы заман технологияларын (телевидение, интернет ж.б.) пайдалануу	1

Таблицадан көрүнүп тургандай, дидактикалык чыгармаларды туура окуу, түшүнүү жана талдоо үчүн эң башкы нерсе мугалимдердин көз карашы боюнча окуучулардын турмушту жакшы билүүсү жана аларды чыгармаларды талдоо учурунда пайдалана алуусу экен (32%), андан кийинки орунда улуу кишилер менен балдардын баарлашып, мамиле кылып турарын белгилешет (21%). Көркөм чыгармаларды тынымсыз окуусу кийинки орунда (17%) ж.б. көрсөткүчтөр жогорудагы таблицада берилүү менен мугалимдин чыгармачыл ишин кайсыл тараптарга буруунун зарылдыгы аныкталып жатат. Алар: балдарга эл турмушун үйрөтүү; азыркы окуучуну улуу адамдар менен баарлаштыруу; көркөм чыгармаларды тынымсыз окуу; окулган текстте кездешкен дидактикалык чыгармаларды конспектилөө жана кыска жерлерин жаттоо.

Дидактикалык чыгармаларды окутуунун абалын аныктоо жана мындан ары өркүндөтүү методикасын жакшыртуу үчүн биздин экспериментке 480 окуучу, 58 мугалим, 46 ата-эне катышты.

Калыптандыруучу эксперименттин алдынан окуучуларга, мугалимдерге, ата-энелерге атайын тесттик тапшырмалар жана сурамжылоо баракчалары (анкеталар) таратылды. Булардын жыйынтыктары аркылуу окуучулардын билим деңгээлинин көрсөткүчтөрү аныкталды, биз аны 10 баллдык баалоо системасы аркылуу бааладык.

1. Жогорку деңгээл: Окуучулардын дидактикалык чыгармалар тууралуу түшүнүктөрүнүн толук болушу, алардын жанрдык айырмачылыктарын билиши, айрым үзүндүлөрдү жатка айтууга жана оозеки, жазуу кептеринде колдоно билүүгө жетишүүсү (7-10 балл).

2. Ортоңку деңгээл: Окуучулардын дидактикалык чыгармалар тууралуу түшүнүктөрүнүн болушу, алардын жанрдык айырмачылыктарын билиши, айрым үзүндүлөрдү жатка айтууга жана оозеки, жазуу кептеринде колдоно билүүгө салыштырмалуу түрдө жетишүүсү (4-7 балл).

3. Төмөнкү деңгээл: Окуучулардын дидактикалык чыгармалар тууралуу түшүнүктөрүнүн жоктугу, алардын жанрдык айырмачылыктарын билбеши, айрым үзүндүлөрдү жатка айтууга жана оозеки, жазуу кептеринде колдоно билүүгө жетишпегендиги (4 баллдан төмөн).

Ошондо калыптандыруучу эксперименттин пайыздык көрсөткүчү төмөнкүдөй болду (Таблица 3.2.3.).

Таблица 3.2.3. – Калыптоочу экспериментте окуучулардын дидактикалык чыгармалар боюнча билимдеринин көрсөткүчү

байкоо тобу			эксперименттик топ		
төмөнкү	ортоңку	жогорку	төмөнкү	ортоңку	жогорку
34%	50%	16%	36%	48%	16%

Биздин методикалык сунуштар менен экспериментатор мугалимдер бир нече жыл иштеген соң жыйынтык мындайча көрүндү (Таблица 3.2.4.).

Таблица 3.2.4. – Өнүктүрүүчү экспериментте окуучулардын дидактикалык чыгармалар боюнча билимдеринин көрсөткүчү

байкоо тобу			эксперименттик топ		
төмөнкү	ортоңку	жогорку	төмөнкү	ортоңку	жогорку
33%	49%	18%	24%	38%	38%

Жогорудагы таблицадан көрүнүп тургандай атайын эксперимент башталганга чейин байкоо тобу менен эксперименттик топ (төмөнкү деңгээл – 34% жана 36%, ортоңку деңгээл – 50% жана 48%, жогорку деңгээл – 16% жана 16%) болуп, негизинен көрсөткүч бирдей эле болсо өнүктүрүүчү эксперименттик көрсөткүчтөрү (төмөнкү деңгээл – 33% жана 24%, ортоңку деңгээл – 49% жана 38%, жогорку деңгээл – 18% жана 38%) болуп, биздин методикалык сунуштар аркылуу окутуу 15-20%га натыйжалуу экендиги тастыкталды.

Окуучулар үчүн дидактикалык чыгармаларды өз турмушунда колдонуу – мугалимдин жана тарбиячынын ишинин башкы натыйжасы. Бул багытта биз дидактикалык чыгармаларды окуучулар кандайча пайдаланып жаткандыгын билүү үчүн алардын сүйлөшүүлөрүнө байкоо жүргүзүү, жазуу жумуштарын текшерүү, оозеки жоопторун анализдөө,

ата-энелери, мугалимдери, жолдоштору менен мамилесин талдоо аркылуу төмөнкүдөй натыйжаларды көрдүк.

Таблица 3.2.5. – Окуучулардын дидактикалык чыгармаларды турмушта колдонуу деңгээлинин көрсөткүчү (% менен)

Деңгээлдер	Байкоо тобу		Эксперименттик топ	
	Эксперимент-ке чейин	Эксперименттен кийин	Экспериментке чейин	Эксперименттен кийин
Жогору	9,1	9,2	8,3	19,4
Орточо	49,1	51,9	64,7	68,1
Төмөн	39,8	39,9	37	18,5

Бул таблицадан баамдалып турган нерсе окуучулардын турмушунда дидактикалык чыгармаларды колдонуучу байкоо тобунда жогорку деңгээл экспериментке чейин 9,1 пайыз болсо, ал эксперименттен кийин 9,2 пайыз болуп, өсүш 0,1 пайызды гана берген. Ал эми эксперименттик топто 8,3 пайыздан 19,4 пайызга чейин жогорулаган. Төмөнкү деңгээлде болсо экспериментке чейинки 37 пайыз эксперименттен кийин 18,5 пайызга түшкөн.

Ошентип, 3-главада педагогикалык эксперименттин жүрүшү жана жыйынтыктары берилип, алар биздин сунуш кылган методика азыркы окутуу процессинде колдонууга жарамдуу экендигин, окуу-тарбия процессин көмөктөшүүгө жардам кыларын көрсөттү.

Илимий иштин жалпы корутундусу

Дидактикалык чыгармаларды мектепте окутуунун илимий-теориялык принциптерин, жалпы негиздерин иштеп чыгуу менен изилдөөнүн соңунда жалпы корутундуга келдик.

Диссертациялык иш алдыга коюлган милдеттерге ылайык аткарылды. Биринчи милдет боюнча мектеп практикасында дидактикалык чыгармаларды окутуунун тарыхый эволюциясын, учурдагы абалын, проблемаларын, өзгөчөлүктөрүн аныктоо болгондуктан, дидактикалык чыгармаларды окутуунун тарыхын, учурдагы абалын, окуу программаларын, окуу китептерин анализденген соң, мындай жыйынтыктарды айтуу зарыл деп табылды: Кыргыз адабияты жаңыдан билим берүү мекемелерине предмет катары киргизиле баштагандан тартып эле дидактикалык чыгармалар окуу программасынан, окуу китептеринен орун алып келгени менен ХХ кылымдын 30-40-жылдарында көбүнчө орус жазуучуларынын чыгармалары кыргыз адабияты сабагынын орчундуу бөлүгүн ээлеп, улуттук адабиятка аз орун берилгендиктен дидактикалык чыгармалар да окуу программаларынан сейрек орун алган.

Окуу программаларынан айрым санат-насыят ырлары максатсыз эле, тез-тез класстан класска алмаштырыла берген; окуу китептеринде санат-насыят, терме, үлгү ырлары бир топ учурда ар кандай жерлеринен орунсуз

кыскартылып, тексттери адаптацияланбай берилген учурлар кездешет; дидактикалык чыгармалар, өзгөчө макал-ылакаптар, табышмактар, жаңылмачтар окуучулардын курактык өзгөчөлүктөрүнө ылайык сунушталбай калган учурлар бар экендиги диссертацияда белгиленди; дидактикалык чыгармаларды окуу китептеринде сунуш кылууда тексттерди адаптациялоо, сөздүк түзүү, методикалык аппарат менен учур талабына ылайык жабдуу, адабият теориясынын материалдарын берүү ар дайым эле илимий принциптер менен ырааттуу ишке ашырыла берген эмес.

Учурдагы колдонулуп жаткан мектеп программасында аллегориялык чыгармаларга жана тамсилдерге баары 7 саат берилет, бирок программаны түзүүчүлөр, биринчиден, кийинки жана азыркы учурдагы тамсилчилердин (Р.Шүкүрбеков, М.Алыбаев, М.Борбугулов, М.Турсуналиев, Э.Ибраев) бир кыйла мыкты чыгармаларын сунуш кылышкан эмес; экинчиден, классикалык тамсилдерден (Эзоп, И.А.Крылов) окутууга киргизүү жагын унутта калтырышкан.

Жогорудагы белгиленген кемчиликтерди окуу программасын түзүүчүлөр, окуу китептеринин авторлору эске алууга тийиш.

Экинчи милдетке ылайык дидактикалык чыгармаларды үйрөтүү багытындагы методологиялык негиздерди, педагогикалык-психологиялык, адабият таануу багытындагы эмгектерди талдоо, мектеп мугалимдеринин тажрыйбасын топтоо, жыйынтыктоо, дидактикалык чыгармалардын азыркы заман жаштарына билим жана тарбия берүүчүлүк мүмкүнчүлүктөрүн анализдөө болгондуктан, бул багытта биз орус жана жалпы советтик, анын ичинде кыргыз методисттеринин эмгектерине токтолдук, аларга шилтеме бердик, мектеп мугалимдеринин тажрыйбаларын үйрөндүк жана аларды иштеп чыктык.

Үчүнчү милдет боюнча дидактикалык чыгармаларды орто мектептин V-VII класстарында окутуунун оптималдуу ыкмаларын жана жолдорун аныктоо, дидактикалык чыгармаларды үйрөтүүнүн заманбап технологияларын иштеп чыгуу жана аларды практикага сунуштоо болгондуктан, биз мурдагы тажрыйбаларга таянып жана өзүбүз сынактан өткөрүп, төмөнкүдөй жыйынтыкка келдик:

1. Дидактикалык чыгармаларды окутуу боюнча илимий-методикалык китептерди, мугалимдердин иш тажрыйбаларын, адабий-теориялык багыттагы изилдөөлөрдү басып чыгаруу зарылдыгын баса белгилөө менен бул маселе таптакыр унутулуп келгендигин айта кетүүгө тийишпиз.

2. Макалдар, ылакаптар, санат-насыят ырлары, жаңылмачтар, табышмактар, тамсилдер сыяктуу дидактикалык чыгармалардын ар бир жанрын окутуу боюнча диссертациялык изилдөөлөрдү жүргүзүп, алардын жыйынтыктарын мугалимдерге жеткирүү керек деп эсептейбиз.

3. Дидактикалык жанрлардын ар бири боюнча мектеп окуучуларынын курак өзгөчөлүгүнө ылайык, ар бир класска тексттер берилген, адаптацияланган жана методикалык аппарат менен камсыз болгон окуу хрестоматиясы зарылдыгын айта кетүүгө тийишпиз.

4. Эмгектин корутундуларын адабият мугалимдери сабак процессинде колдонуу менен окутуунун мазмунун жана формасын өркүндөтүүгө салымын кошот деген ишенимдебиз.

Төртүнчү милдетке ылайык иштелип чыккан теориялык-практикалык ой корутундуларды педагогикалык эксперимент жолу менен сынактан өткөрүү, алардын жыйынтыктарын талдоо болгон. Бул багытта темага ылайык эксперименттик-тажрыйбалык иштерибизди уюштурдук. Анда дидактикалык чыгармаларды мектепте мындан ары өркүндөтүү багыттары эксперименттик материал катары сунушталып, аларды окутуунун технологияларын жаңылоо багыттары белгиленди. Дидактикалык чыгармаларды окутууда сабактын мазмунун этнопедагогикалык багытта өркүндөтүү, окутуунун активдүү формаларын сунуштоо, сабактын жаңыча үлгүлөрү иштелип чыгып, алар эксперименттик мектептерге сунушталды жана биздин колдонгон ыкмаларыбыз жана жолдорубуз майнаптуу экендиги тастыкталды.

Практикалык сунуштар:

Дидактикалык чыгармаларды мектепте үйрөнүү процессинде алардын ар биринин тектик, түрдүк, жанрдык, тематикалык өзгөчөлүктөрү эске алынуу менен окутулганда гана биз көздөгөн натыйжага жетишүүгө мүмкүн болорлугу иште белгиленди; биз изилдөөгө алган чыгармалардын ар бир жанрын (макал, ылакап, жаңылмач, табышмак, тамсил, калп, санат-насыят) окутуу алардын жанрдык спецификасына ылайык жүргүзүлүүгө тийиш, ошондо гана мугалимдин иши натыйжалуу болот; дидактикалык чыгармаларды үйрөтүүнүн башкы максаты – алардагы түздөн-түз айтылган таалим-тарбия насааттарды окуучуларга жеткирүү жана аларды окуучулар турмушунда пайдалана алуу компетенттүүлүгүнө ээ болушун камсыздоо экендигин мугалим да, методисттер да эстен чыгарбашы керек; мындай чыгармаларды окутууда салттуу ыкмалар менен бирге эле дүйнөлүк педагогикада иштелип чыккан интерактивдүү технологиялар туура колдонулганда гана окуучу менен мугалимдин чыгармачылык ишмердүүлүгү биз күткөндөй өз натыйжасын берерин диссертациябызда көрсөттүк; дидактикалык чыгармаларды окутууда кыргыз адабияты менен башка бир катар предметтерди (адеп, тил, орус адабияты, мекен таануу, тарых ж.б.) интеграциялоо зарылдыгын белгиледик.

Берилген сунуштарды адабият мугалимдери сабак процессинде колдонуу менен ага алымча-кошумчаларды киргизиши мүмкүн, жалпысынан, иш окутуунун мазмунун жана формасын өркүндөтүүгө салымын кошот деген ишенимдебиз.

**Диссертациянын негизги мазмуну төмөнкү эмгектерде
чагылдырылды:**

Методикалык колдонмо:

Беделова К. Дидактикалык чыгармаларды окутуу: Методикалык колдонмо [Текст] / К.Беделова. – Б.: “Айат”, 2013. – 74 б.

Макалалар:

1. **Беделова К.** Дидактикалык чыгармалардын мектеп окуу программаларынан орун алышынын алгачкы этабы [Текст] / К.Беделова // Известия ВУЗов. – Б.: 2009. – №3. – 114-116-б.

2. **Беделова К.** Дидактикалык чыгармаларды окутуу тарыхы [Текст] / К.Беделова // Известия ВУЗов. – Б.: 2009. – №3. – 248-249-б.

3. **Беделова К.** Макал-ылакаптарды жанрдык өзгөчөлүктөрүнө карап окутуу [Текст] / К.Беделова // Эл агартуу. – Б.: 2009. – №3-4. – 22-26-б.

4. **Беделова К.** Жаңылмачтарды жана тамсилдерди окутуу [Текст] / К.Беделова // Эл агартуу. – 2009. – №3-4. – 22-26-б.

5. **Беделова К.** Кыргыз адабиятында дидактикалык чыгармаларды окутуунун калыптанышы [Текст] / К.Беделова // ОшМУнун жарчысы. Гуманитардык илимдер сериясы. – Ош: 2009. – №6. – 27-29-б.

6. **Беделова К.** Макал-ылакаптарды окутууда мугалим менен окуучунун биргелешкен ишмердүүлүгү [Текст] / К.Беделова // КББАнын кабарлары. – Б.: 2011. – № (1)17. – 83-86-б.

7. **Беделова К.** Дидактикалык чыгармалар аркылуу таалим-тарбиялык маанинин берилиши [Текст] / К.Беделова // КББАнын кабарлары. – Б.: 2011. – №1 (17). – 111-113-б.

8. **Беделова К.** Санаттар – сабакта [Текст] / К.Беделова // КББАнын кабарлары. – Б.: 2013. – №1 (25). – 122-125-б.

9. **Беделова К.** Табышмактар – сабакта [Текст] / К.Беделова // КББАнын кабарлары. – Б.: 2013. – №1 (25). – 125-127-б.

Беделова Космира Айтмаматованын «Мектептерде дидактикалык чыгармаларды жанрдык өзгөчөлүгүнө жараша окутуунун методикасы» аттуу темадагы 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясына

РЕЗЮМЕ

Түйүндүү сөздөр: дидактика, дидактикалык чыгармалар, мораль, этика, окутуудагы жаңы технологиялар, окуу ишмердүүлүгү, компетенттүүлүктөрү, калыптандыруу, интерактивдүү методдор, жазуу ишмердүүлүгү, кеп маданияты.

Изилдөөнүн максаты: Адабияттык окуу курсунда (V-VII класстарда) окутулуучу дидактикалык жанрдагы чыгармалардын мазмунун, максатын аныктоо, аларды үйрөтүүнүн методикалык системасын илимий-теориялык негизде иштеп чыгуу жана аны эксперимент жолу менен текшерүү.

Изилдөөнүн объектиси: кыргыз адабияты сабагында дидактикалык чыгармаларды үйрөнүү жана окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: кыргыз адабияты предметинде үйрөтүлүүчү дидактикалык чыгармалардын мазмуну, системасы, орду, андай чыгармаларды окутуунун ыкмалары, жолдору, илимий принциптери жана мүмкүнчүлүктөрү.

Изилдөөнүн методдору: илимий изилдөөлөрдү теориялык-методологиялык талдоо; нормативдик документтерди окуп үйрөнүү; байкоо, анкета, тестирлөө, аңгемелешүү, алдыңкы тажрыйбаларды үйрөнүү, анализ, синтез, моделдөө, педагогикалык эксперимент.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: Адабияттык окуу курсунда окутулуп жаткан дидактикалык чыгармаларды үйрөтүүнүн методикалык системасы методологиялык жактан эң алгачкы жолу негизделгендиги; дидактикалык чыгармаларды окутуунун тарыхый эволюциясы, учурдагы абалы, өзгөчөлүктөрү алгачкы жолу илимий багытта ырааттуу талдоого алынгандыгы; дидактикалык чыгармаларды окутуунун майнаптуу методдору, жолдору жана каражаттары аныкталгандыгы; алар практикада эксперименталдык текшерүүдөн өткөрүлгөндүгү.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: Илимий ишибиздеги методикалык сунуштар окуу программаларын, окуу китептерин, методикалык колдонмолорду өркүндөтүүгө, мугалимдердин бул темалар боюнча сабактарынын натыйжалуулугун жогорулатууга, жогорку окуу жайларынын студенттеринин илимий-чыгармачылык иштеринин сапатын көтөрүүгө жардам берет.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования Беделовой Космиры Айтмаматовны на тему: **«Методика обучения дидактическим произведениям в школе по жанровым особенностям»** на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения (кыргызская литература)

Ключевые слова: дидактика, дидактические произведения, мораль, этика, инновационные технологии обучения, учебная деятельность, формирование компетентностей, методическая инновация, письменная деятельность, культура устной речи.

Цель исследования: Определение содержания, цели произведений дидактического жанра, обучаемых в курсе литературного чтения (в V-VII классах), разработка на научно-теоретической основе методической системы их обучения и апробация их экспериментальным путем.

Объект исследования: процесс изучения и обучения дидактических произведений на уроках кыргызской литературы.

Предмет исследования: содержание, система, место дидактических произведений, обучаемых в курсе предмета «Кыргызская литература», методы и приемы обучения данным произведениям, их научные принципы и возможности.

Методы исследования:

Теоретико-методологический анализ научного исследования; изучение нормативных документов; наблюдение, анкетирование, тестирование, беседа, изучение передового опыта, анализ, синтез, моделирование, педагогический эксперимент.

Научная новизна исследования:

- впервые методологически обоснована методическая система обучения дидактическим произведениям, изучаемых в курсе литературного чтения;

- впервые произведен системный и научный анализ исторической эволюции, современного состояния, особенностей обучения дидактическим произведениям;

- определены эффективные методы и приемы, пути и средства обучения дидактическим произведениям;

- проведена экспериментальная апробация на практике.

Практическая значимость исследования:

Методические рекомендации научной работы окажут помощь в совершенствовании учебных программ и учебников, учебно-методических пособий, повышении эффективности уроков учителей по данным темам, повышении качества научных и творческих работ студентов высших учебных заведений.

Resume

the dissertation of Bedelova Kosmira Aytmamatovna on "**Methods of teaching didactic works at school on genre features**" in the specialty 13.00.02 - theory and methodology (Kyrgyz literature) for the degree of candidate of pedagogical sciences

Keywords: didactic, didactic works, morality, ethics, innovative teaching technologies, reading activities, the formation of competences, methodological innovation, writing activities, culture of speaking.

Objective: Determination of content, goals didactic genre works of students in the course of literary reading (classes V-VII), the development of the scientific and theoretical basis of methodical system of teaching and testing them experimentally.

The object of study: the process of learning and teaching of works at the lessons of Kyrgyz literature.

Subject of research: the content, the system, the place of didactic works taught in the course of the subject "The Kyrgyz literature", the methods and techniques of teaching of those works, its scientific principles and possibilities.

Methods of research:

Theoretical and methodological analysis of scientific research, the study of regulatory documents; observation, questionnaires, tests, discussions, research on best practices, analysis, synthesis, simulation, educational experiment.

Scientific novelty of the research:

- For the first time methodological teaching system of didactic works studied in the course of literary reading was founded;
- For the first time the systematic and scientific analysis of the historical evolution, current state, features the works of didactic teaching;
- The effective methods and techniques, ways and means of teaching didactic works were identified;
- An experimental validation in practice was provided.

Practical implications:

Guidelines of the research will assist in the improvement of curricula and textbooks, in using teaching aids, improving teachers' lessons on these topics, in improving the quality of scientific and creative works of students at higher educational institutions.

Басууга 12.02.2014 кол коюлду.
Форматы 60х84 ^{1/16}. Офсет кагазы
Көлөмү 1.75 б.т., Нускасы 100 экз.

КББАнын «Билим» басма борбору
Бишкек ш., Эркиндик бул. 25.